

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.46>

ЦИВІЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОБОВ'ЯЗКИ СТОРІН У ПОЗОВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Кучер В.О.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії права,
конституційного та приватного права
Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-0877-5735
e-mail: kucherlviv@ukr.net*

Кучер В.О. Цивільні процесуальні обов'язки сторін у позовному провадженні.

Цивільні процесуальні обов'язки є елементами цивільного процесуального статусу осіб, які беруть участь у справах позовного провадження. Природа цивільних процесуальних обов'язків сторін визначається характером цивільних процесуальних відносин.

Цивільний процесуальний обов'язок сторони – це міра необхідної поведінки учасників цивільного процесу, яка покликана забезпечити здійснення певних процесуальних дій або утримання від їх здійснення для захисту прав та законних інтересів та гарантувати справедливий, неупереджений, своєчасний розгляд та вирішення цивільної справи.

До ознак цивільно процесуальних обов'язків сторін можна віднести: 1) є елементом процесуального статусу особи; 2) нормативно визначені у положеннях цивільного процесуального законодавства; 3) спрямовані на захист прав та законних інтересів; 3) носять індивідуальний (стосується сторін або окремо позивача чи відповідача) або загальний характер (стосується усіх учасників справи); 4) спрямовані на забезпечення ефективного цивільного судочинства.

Цивільні процесуальні обов'язки сторін у позовному провадженні можна згрупувати за декількома критеріями. По перше, це загальні обов'язки, які належать усім учасникам справи. Для учасників справи цивільним процесуальним законодавством встановлюються єдині межі процесуальних прав та обов'язків. Спеціальні цивільні процесуальні обов'язки – це обов'язки, які притаманні лише сторонам або окремо позивачу чи відповідачу.

Вагоме місце у формуванні змісту процесуальних обов'язків сторін належить загальним засадам цивільного судочинства. Розуміння цього зв'язку дозволяє більш глибоко усвідомити значення кожного обов'язку і забезпечує ефективність цивільного судочинства.

Наслідки невиконання сторонами цивільних процесуальних обов'язків визначаються у цивільному процесуальному законодавстві. Такими є: застосування заходів процесуального примусу; притягнення до встановленої законом відповідальності; розгляд справи за відсутності відповідного учасника справи; залишення скарги, заяви, клопотання без розгляду або їх повернення.

Ключові слова: цивільне судочинство, позовне провадження, сторони, позивач, відповідач, цивільний процесуальний статус сторін, цивільні процесуальні обов'язки, принципи цивільного процесу.

Kucher V.O. Civil procedural obligations of parties in legal proceedings.

Civil procedural duties are elements of the civil procedural status of persons participating in legal proceedings. The nature of civil procedural obligations of the parties is determined by the nature of civil procedural relations.

The civil procedural duty of the party is a measure of the necessary behavior of the participants in the civil process, which is designed to ensure the implementation of certain procedural actions or refrain from their implementation for the protection of rights and legal interests and to guarantee a fair, impartial, timely consideration and resolution of a civil case.

The signs of civil procedural obligations of the parties include: 1) is an element of the procedural status of a person; 2) normatively defined in the provisions of civil procedural legislation; 3) aimed at protecting rights and legitimate interests; 3) are individual (applies to the parties or the plaintiff or defendant separately) or general (applies to all participants in the case); 4) aimed at ensuring effective civil justice.

The civil procedural obligations of the parties in a lawsuit can be grouped according to several criteria. First, these are general duties that belong to all participants in the case. For the participants in the case, the civil procedural legislation establishes uniform limits of procedural rights and obligations. Special civil procedural duties are duties that are inherent only to the parties or individually to the plaintiff or defendant.

An important place in the formation of the content of the procedural obligations of the parties belongs to the general principles of civil proceedings. Understanding this connection allows for a deeper understanding of the meaning of each duty and ensures the effectiveness of civil proceedings.

The consequences of non-fulfillment of civil procedural obligations by the parties are defined in the civil procedural legislation. These are: application of measures of procedural coercion; bringing to legal liability; consideration of the case in the absence of the relevant party to the case; leaving a complaint, application, request without consideration or their return.

Key words: civil proceedings, legal proceedings, parties, plaintiff, defendant, civil procedural status of the parties, civil procedural duties, principles of civil procedure.

Постановка проблеми. Питання процесуального статусу учасників цивільної справи має неабияку актуальність, так як застосування відповідних норм відіграє вирішальне значення під час розгляду справи.

Цивільно процесуальний статус особи має вихідне значення щодо подальшого розвитку гарантій реалізації цивільних процесуальних прав та цивільних процесуальних обов'язків (у правотворчому контексті), а також – тлумачення судом змісту вказаних прав та обов'язків у конкретних ситуаціях (у правозастосовному контексті) [1, с. 166].

Цивільні процесуальні обов'язки є елементами цивільного процесуального статусу осіб, які беруть участь у справах позовного провадження [2, с. 118].

Недосконалість теоретико правового обґрунтування цивільного процесуального статусу сторін негативним чином позначається на законодавчому закріпленні змісту процесуальних обов'язків та на судовій практиці. Мова йде про з'ясування поняття, ознак, видів, порядку виконання цивільних процесуальних обов'язків сторін, наслідків і умов їх невиконання.

Тому з'ясування зазначених питань має безпосередньо практичну цінність як для науки цивільного процесуального права, так і правозастосування.

Стан опрацювання проблематики. Питання цивільного процесуального статусу сторін та дослідження категорії процесуальних обов'язків були предметом вивчення та наукового пошуку багатьох вітчизняних науковців, серед яких можна виокремити праці С.С. Бичкової, С.В. Василюєва, О.В. Гетьманцева, К.В. Гусарова, В.В. Комарова, Я.Я. Мельника, Т.В. Степанової, О.І. Угриновської, С.Я. Фурси, Ю.С. Червоного, М.Й. Штефана, М.М. Ясинка та ін.

Зважаючи на складність і багатогранність даної категорії, доводиться констатувати про потребу у подальших наукових розвідках питань змісту цивільних процесуальних обов'язків сторін.

Метою статті є розкриття змісту категорії «цивільний процесуальний обов'язок сторін», формування перспектив подальших наукових розвідок та удосконалення цивільного процесуального законодавства щодо даної цивільної процесуальної категорії.

Виклад основного матеріалу. Сторони наділяються широким колом процесуальних прав і цивільне процесуальне законодавство покладає на них процесуальні обов'язки.

Природа цивільних процесуальних обов'язків сторін визначається характером цивільних процесуальних відносин. Від їхнього волевиявлення та процесуальної поведінки залежать різні варіанти розвитку правовідносин. Рівень процесуальної активності сторін та юридична реакція на ту чи іншу ситуацію чи обставину під час розгляду цивільної справи визначає динаміку цивільного процесу.

Як зазначає В.В. Надьон, обов'язок є певним способом реалізації інтересів за допомогою впливу на поведінку інших суб'єктів правовідносин. Інтерес, що рухає виконання обов'язку, сформований самим обов'язком, можливістю застосування примусу й спрямований на те, щоб уникнути

відповідальності. Інтерес є центром реалізації суб'єктивного права та виконання суб'єктивного обов'язку [3, с. 85].

Юридичний інтерес у справі обумовлюється процесуальним статусом особи у цивільному процесі. Процесуальний інтерес зумовлюється матеріальним інтересом, який включає основні ознаки у деяких процесуальних обов'язках, що обумовлюють процесуальний статус сторони [4, с. 136].

В.В. Надьон, характеризуючи суб'єктивний цивільний обов'язок, визначає його як встановлену міру належної, необхідної поведінки суб'єкта, що породжується нормою права, юридичним фактом, рішенням суду та спрямований на реалізацію суб'єктивного права управомоченої особи в добровільному або примусовому порядку [3, с. 85].

Як зазначає Т.В. Степанова у монографії «Процесуальний статус учасників позовного провадження у господарському судочинстві: теоретико-правові та праксеологічні аспекти», процесуальні обов'язки – це не тільки необхідна та належна поведінка, але й активна частина процесуальних дій [5, с. 179].

С.С. Бичкова під процесуальними обов'язками розуміє міру необхідної, найбільш розумної та доцільної поведінки суб'єктів цивільних процесуальних відносин, яка спрямована на задоволення інтересів носія суб'єктивного цивільного процесуального права і забезпечена можливістю застосування у встановлених законом випадках заходів процесуального примусу [6, с. 72].

У свою чергу Т.С. Степанова апелює до зазначеного визначення, вказуючи, що поведінка осіб може виявитися не завжди спрямованою на задоволення інтересів носія суб'єктивного цивільного процесуального права [5, с. 179].

Визначення процесуального обов'язку сторони дає С.В. Васильєв. На його думку, під таким необхідно розуміти необхідну і забезпечену процесуальним законом належну поведінку сторони в цивільному судочинстві, яка відповідає суб'єктивному процесуальному праву суду [7, с. 72].

Цивільним процесуальним обов'язком учасника судового процесу є не лише активна необхідна та належна процесуальна поведінка, а й бездіяльність – невчинення ним дій, які він міг вчинити в даних конкретних умовах. Зокрема, учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами та не зловживати ними. У ст. 44 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України) перераховуються дії сторін, які суд може визнати зловживанням процесуальними правами.

Зловживання процесуальним правом – це реалізація процесуальних прав учасником процесу не за їх призначенням, усупереч меті та завданням цивільного судочинства, з метою безпідставного затягування судового процесу, створення перешкод у реалізації процесуальних прав іншими учасниками судового процесу [8, с. 228].

Тому цивільний процесуальний обов'язок сторін можна визначити як *міру необхідної поведінки учасників цивільного процесу, яка покликана забезпечити здійснення певних процесуальних дій або утримання від їх здійснення та гарантувати справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд та вирішення цивільної справи*.

Цивільні процесуальні обов'язки сторін у позовному провадженні можна згрупувати за декількома критеріями. По перше, це *загальні обов'язки, які належать усім учасникам справи*. Законодавець виділяє ряд особливостей, які дозволяють визначити критерій нормування юридичних обов'язків учасників цивільної справи. Для учасників справи цивільним процесуальним законодавством встановлюються єдині межі процесуальних прав та обов'язків. Відповідно до ст. 43 ЦПК України учасники справи зобов'язані:

- 1) виявляти повагу до суду та до інших учасників судового процесу;
- 2) сприяти своєчасному, всебічному, повному та об'єктивному встановленню всіх обставин справи;
- 3) з'являтися в судові засідання за викликом суду, якщо їх явка визнана судом обов'язковою;
- 4) подавати усі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не приховувати докази;
- 5) надавати суду повні і достовірні пояснення з питань, які ставляться судом, а також учасниками справи в судовому засіданні;
- 6) виконувати процесуальні дії у встановлені законом або судом строки. При цьому цей перелік процесуальних обов'язків не є вичерпним.

Також усі учасники судового процесу зобов'язані добросовісно користуватися своїми процесуальними правами, не допускаючи зловживань під час їх використання (ст. 44 ЦПК України).

С.С. Бичкова *загальні* цивільні процесуальні обов'язки поділяє на *основні* та *додаткові* [9, с. 130–135]. До перших відносить: подавати докази або повідомляти про них суд до початку розгляду справи по суті; добросовісно виконувати свої процесуальні обов'язки.

Другі – залежать від стадії цивільного судочинства. Наприклад, відповідно до ст. 131 ЦПК України учасники судового процесу зобов'язані повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) або місцезнаходження під час провадження справи. Учасники судового процесу зобов'язані повідомляти суд про причини неявки у судові засідання.

Спеціальні цивільні процесуальні обов'язки – це обов'язки, які притаманні лише сторонам або окремо позивачу чи відповідачу.

Наприклад, сторони зобов'язані повідомити суд про третю особу, якщо в результаті ухвалення судового рішення сторона може набути право стосовно третьої особи або третя особа може пред'явити вимоги до сторони. Сторона зобов'язана подати до суду заяву про залучення її до участі у справі як третю особу, яка не заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору. Також сторона зобов'язана сповістити цю особу про відкриття провадження у справі (ст. 54 ЦПК України).

Сторони зобов'язані повідомити суд про всі відомі сторонам рішення судів, що стосуються предмета спору, а також про всі відомі їм незавершені судові провадження, що стосуються предмета спору, до або під час попереднього судового засідання у справі, а якщо попереднє судове засідання у справі не проводиться, – до початку розгляду справи по суті [10, с. 18].

Позивач зобов'язаний довести обґрунтованість своїх позовних вимог – обставини, які мають значення для справи і на які він посилається як на підставу своїх вимог (ч. 3 ст. 42 ЦПК України). Позивач зобов'язаний додати до позовної заяви її копії та копії всіх документів, що додаються до неї, відповідно до кількості відповідачів і третіх осіб (ч. 1 ст. 177 ЦПК України), додати до позовної заяви всі наявні в нього докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги (ч. 5 ст. 177 ЦПК України), сплатити судовий збір у встановлених порядку і розмірі, або подати документи, що підтверджують підстави звільнення від сплати судового збору відповідно до закону (ч. 4 ст. 177 ЦПК України). У разі пред'явлення позову в електронній формі позивач зобов'язаний подавати до суду заяви по суті справи, клопотання та письмові докази виключно в електронній формі, крім випадків, коли судом буде надано дозвіл на їх подання в паперовій формі (ч. 9 ст. 43 ЦПК України).

Відповідач повинен довести обставини, які мають значення для справи і на які він посилається як на підставу своїх заперечень (ч. 3 ст. 42 ЦПК України); сплатити судові витрати у разі задоволення позову (ч. 2 ст. 141 ЦПК України) та ін.

Як зазначає Я.Я. Мельник, традиційний поділ процесуальних обов'язків на загальні та спеціальні повинен сприйматися та характеризуватися з огляду на загальну та особливу частину ЦПК України [4, с. 142].

Вагоме місце у формуванні змісту процесуальних обов'язків сторін належить загальним закладам цивільного судочинства. Принципи цивільного процесу є основними, керівними ідеями та правилами, які лежать в основі організації і проведення цивільного судочинства, визначають його зміст та спрямованість.

Наприклад, учасники справи мають рівні права щодо здійснення процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом (ч. 2 ст. 12 ЦПК України). Відповідно до засади змагальності у цивільному судочинстві (ст. 12 ЦПК України), кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК України. Принцип національної мови цивільного судочинства зобов'язує сторони давати показання в суді українською мовою (ст. 9 ЦПК України). Принцип диспозитивності (ст. 13 ЦПК України) покладає на сторони обов'язок самостійно формулювати свої вимоги, збирати докази та відстоювати свою позицію в суді. Принцип безпосередності зобов'язує сторони бути присутніми в суді і брати участь у судовому засіданні.

Зупинимося на наслідках невиконання сторонами цивільних процесуальних обов'язків. Зазвичай такі наслідки визначаються у цивільному процесуальному законодавстві. Як зазначає С.С. Бичкова ними можуть бути: застосування заходів процесуального примусу; притягнення до встановленої законом відповідальності; розгляд справи за відсутності відповідного учасника справи; залишення скарги, заяви, клопотання без розгляду або їх повернення [2, с. 119].

Відповідно до частини 4 ст. 12 ЦПК України кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій.

Законодавець виходить з правила, що невиконання того чи іншого процесуального обов'язку стороною (або представником) не має відображатися на правах інших осіб, які беруть участь у справі, впливати на доступ до правосуддя і на з'ясування істини у змагальному судовому процесі.

Наприклад:

- якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання (ч. 3 ст. 44 ЦПК України);
- відповідно до частини 4 ст. 81 ЦПК України у разі посилання учасника справи на невчинення іншим учасником справи певних дій або відсутність певної події суд може зобов'язати такого іншого учасника справи надати відповідні докази вчинення цих дій або наявності певної події. У разі ненадання таких доказів суд може визнати обставину невчинення відповідних дій або відсутності події встановленою;
- у разі ухилення учасника справи від подання експертам необхідних матеріалів, документів або від іншої участі в експертизі, якщо без цього провести експертизу неможливо, суд залежно від того, хто із цих осіб ухиляється, а також яке для них ця експертиза має значення, може визнати факт, для з'ясування якого експертиза була призначена, або відмовити у його визнанні (ст. 109 ЦПК України);
- У разі невиконання обов'язку повідомляти суд про зміну свого місця проживання (перебування, знаходження) або місцезнаходження під час провадження справи та про причини неявки вважається, що учасники судового процесу не з'явилися в судові засідання без поважних причин (ч. 3 ст. 131 ЦПК України).

Висновки. Підводячи підсумок можна сформулювати визначення цивільного процесуального обов'язку сторони в цивільній справі. Під таким обов'язком слід розуміти *міру необхідної поведінки учасників цивільного процесу, яка покликана забезпечити здійснення певних процесуальних дій або утримання від їх здійснення для захисту прав та законних інтересів та гарантувати справедливий, неупереджений, своєчасний розгляд та вирішення цивільної справи.*

До ознак цивільно процесуальних обов'язків сторін можна віднести: 1) є елементом процесуального статусу особи; 2) нормативно визначені у положеннях цивільного процесуального законодавства; 3) спрямовані на захист прав та законних інтересів; 3) носять індивідуальний (стосується сторін або окремо позивача чи відповідача) або загальний характер (стосується усіх учасників справи); 4) спрямовані на забезпечення ефективного цивільного судочинства.

Вагоме місце у формуванні змісту процесуальних обов'язків сторін належить загальним засадам цивільного судочинства. Розуміння цього зв'язку дозволяє більш глибоко усвідомити значення кожного обов'язку і забезпечує ефективність цивільного судочинства.

У цивільному процесуальному законодавстві потрібно більше уваги приділити наслідкам невиконання процесуальних обов'язків особами, на яких вони покладені. При цьому слід врахувати, що відповідно до ст. 143 ЦПК України окремі процесуальні обов'язки сторін забезпечуються заходами процесуального примусу (наприклад, щодо добросовісного виконання процесуальних обов'язків, припинення зловживання правами та запобігання створенню протиправних перешкод у здійсненні судочинства).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Рябченко Ю.Ю. Цивільно процесуальний статус як наукова категорія: перспективи впровадження в правотворчість та правозастосування. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 2. С. 163–169.
2. Бичкова С.С. Правовий статус учасників цивільної справи (у контексті новел процесуального законодавства України). *Право України*. 2018. № 10. С. 114–128.
3. Надьон В.В. Характерні ознаки суб'єктивного цивільного обов'язку (теоретичний аспект). *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України* 2017. № 13. С. 78–86.
4. Мельник Я.Я. Цивільні процесуальні обов'язки сторін. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3. С. 135–144.
5. Степанова Т.С. Процесуальний статус учасників позовного провадження у господарському судочинстві: теоретико-правові та праксеологічні аспекти: монографія. Одеса: Фенікс, 2017. 494 с.

6. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження: монографія. К.: Атіка, 2011. 420 с.
7. Васильєв С.В. Цивільний процес: підручник. К.: Алерта, 2019. 506 с.
8. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина): підруч. / О.В. Гетманцев, Л.А. Кондрат'єва, Л.А. Остафійчук, А.Л. Паскар, І.Ю. Татулич; за ред. О.В. Гетманцева. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022, 412 с.
9. Бичкова С.С. Обов'язки сторін у справах позовного провадження. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 129–139.
10. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний правовий статус осіб, які беруть участь у справах позовного провадження. автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2011. 38 с.